

**OSMANLI-RUS SAVAŞINDA (1877-1878) SULTAN II.
ABDÜLHAMİD'İN İTTİFAK ARAYIŞLARI VE AFGANİSTAN'DAKİ
AKİSLERİ
ORHAN YAZICI***

Öz: Osmanlı-Rus Savaşı sırasında (1877-1878) Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid, Müslümanların halifesi olarak cihat ilan etmişti. Bundan maksadı, Ruslara karşı İslâm âlemini harekete geçirerek büyük bir ittifak oluşturmaktı. Bu ittifak arayışında önemli girişimlerinden birisi de Afganistan Emiri Şir Ali Han'a göndermiş olduğu Şirvanîzade Ahmed Hulûsi Efendi başkanlığındaki elçilik heyetinin faaliyetleridir. İslâm halifesinin Rusya'ya karşı cihat ilan etmesi ve bir elçilik heyetinin Kâbil'i ziyareti, o günlerde İngiltere ve Rusya arasında tam anlamıyla kısıpaca alınmış vaziyetteki Afganistan'da akis uyandırmıştır. Şirvanîzade'nin Afganistan'daki faaliyetlerinin tesirleri ve Emir Şir Ali Han'ın tereddütleri çalışmamızın muhtevasını oluşturacaktır.

Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamid, Afganistan, Şir Ali Han, Şirvanîzade Ahmed Hulûsi Efendi.

**IN THE OTTOMAN-RUSSIAN WAR (1877-1878)
SULTAN ABDULHAMID II QUEST FOR THE ALLIANCE AND ITS
REFLEXIONS IN AFGHANISTAN**

Abstract: Ottoman Sultan Abdulhamid II declared jihad as the caliph of the Muslims during the Ottoman-Russian War (1877-1878). The purpose of him was to build a great alliance by mobilizing the Islamic world against the Russians. In search for this alliance, one of the significant initiatives of him was the activities of the embassy mission, who had been sent to Amir of Afghanistan Sher Ali Khan, headed by Şirvanîzade Ahmed Hulûsi Efendi. The declaration of the jihad against the Russians by the Islamic caliph and the visit of an embassy mission to Kabul reverberated in Afghanistan which had

* Bu makale, 22-24 Ekim 2018 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirilen "Vefatının 100. Yılında Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi Uluslararası Kongresi"nde sunulan tebliğimizin genişletilmiş halidir.

** Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Kampüs/Malatya. e-mail: orhan.yazici@inonu.edu.tr

been enclosed completely between the United Kingdom and Russia in those days. The effects of the activities of Şirvanîzade in Afghanistan and the hesitations of Amir Sher Ali Khan will form the content of our notification.

Key words: Sultan Abdulhamid II, Afghanistan, Sher Ali Khan, Ottoman-Russian War, Şirvanîzade Ahmed Hulûsi Efendi.

Giriş

31 Ağustos 1876'da Osmanlı tahtına çıkan II. Abdülhamid, henüz saltanatının ilk yılında Balkanlarda yaşanan olaylar sebebiyle Avrupalı devletlerin ciddi baskısıyla karşılaşmıştı. Çok kısa bir süre sonra da tarihe 93 Harbi olarak geçen Osmanlı-Rus savaşı patlak verdi.¹ Sultan II. Abdülhamid başlangıçta Ruslar ile savaşa karşıydı. Ancak Osmanlı devlet adamlarında ve aydınlarında muhtemel bir Osmanlı-Rus savaşında bütün Müslümanların Rusya'ya karşı harekete geçeceğine dair genel bir kanaat oluşmuştu. Başta Mithat Paşa olmak üzere önemli devlet adamları savaş taraftarları arasındaydı.² Ayrıca dönemin gazetelerinde Osmanlı ordusunun bir milyona yakın bir kuvvete sahip olduğu, Kaşgar Hanı'nın, Mısır Hidivi'nin, Tunus Beyi'nin de asker göndereceği, hatta Hindistan ve Çin'den bile gönüllülerin geleceği, Macarların ve Lehlerin Rusya'ya karşı yürüyeceği, Fransa ve İngiltere'nin de Kırım Savaşı'nda olduğu gibi Osmanlı'ya yardım edeceğine dair haberler çıkmaktaydı.³ Bu haberler kamuoyunu Osmanlı ordusunun Rusya karşısında muzaffer olacağına ikna etmişti. Öte yandan Rusya ile yapılacak bir savaşa karşı çıkan devlet adamları da mevcuttu. Özellikle Balkan harplerinde yer alan ve Rus ordusu hakkında bilgi sahibi olan komutanlar Rusya ile yapılacak bir

¹ Prens Gorçakov, 19 Nisan 1877 tarihinde Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı harp ilan ettiğini bir beyanname ile Avrupalı devletlere bildirmişti. Bu beyanname savaşı sebebi olarak 1- Osmanlı Devleti'nin Hıristiyanların durumunu düzeltmek için Avrupalı devletlerin nasihatlerine uymaması, 2- Balkanlarda süregelen kargaşanın Rusya'nın menfaatlerini sarsması gösterilmişti. Bkz. E.Z. Karal, *Osmanlı Tarihi VIII*, Ankara 1988, s.40 vd.

² Mithat Paşa'dan başka siyasette önemli rolü bulunan Namık, Saffet ve Ethem Paşalar da savaştan yana tavır almışlardı. Bkz. E.Z. Karal, a.g.e.VIII, s.42.

³ D.E. Lee, "A Turkish Mission to Afghanistan 1877", *The Journal of Modern History XIII/3*, (1941), s.336.

savaşın intihar anlamına geleceğini söylemişlerdi.⁴ Onların bütün bu itirazlarına rağmen Sultan II. Abdülhamid, harp taraftarlarına iltihak etmişti.⁵

Savaşın başlamasını müteakip, uzunca bir süreden beri yürütülen denge siyaseti gereğince bir yandan İngiltere ile temasa geçen Sultan II. Abdülhamid, öte yandan İslâm coğrafyasına yöneldi. Bu hususta başta Kafkasya olmak üzere Hindistan, Afganistan ve Türkistan Müslümanlarını Rusya'ya karşı harekete geçirmek için bir takım teşebbüslerde bulundu. Bu teşebbüslerinden birisi de Afganistan'a gönderilen elçilik heyetinin faaliyetleridir.

Osmanlı Devleti tarafından bir elçilik heyetinin Afganistan'a gönderilme düşüncesinin altında yatan en önemli sebeplerden birisi Bombay sefiri Hüseyin Efendi'nin 30 Ocak 1877'de Sultan II. Abdülhamid'e sunmuş olduğu rapordu. "*Afganistan ve civar İslâm hükümetlerinin hazırlıkları*" başlıklı bu raporda Osmanlı Devleti'ne olan teveccühün had safhada olduğu bildiriliyordu. Bölgede Osmanlı Devleti'ne gösterilen teveccühten oldukça memnun kalan II. Abdülhamid, 7 Şubat 1877'de bu raporun İstanbul gazetelerinde yayınlanmasını emretmişti.⁶ Osmanlı-Rus savaşının başlamasının hemen akabinde Sultan II. Abdülhamid Ruslara karşı yeni müttefikler bulmak umidiyle bir elçilik heyetini, Afganistan Emiri Şir Ali Han nezdine gönderdi.⁷

Bu elçilik heyetinin başkanlığına Sadrazam Mehmed Rüştü Paşa'nın kardeşi Şirvanîzade Esseyid Ahmed Hulûsi Efendi tayin edilmişti. Heyette Sırkâtibi Ahmed Bahaî Efendi, Şirvanlı Ahmed Hamdi Efendi ve İstanbul'da ikamet eden Lâl Şah adındaki bir Afgan tercüman yer almıştı. 12 Haziran 1877 tarihinde İstanbul'dan ayrılan Osmanlı elçilik heyeti, Mısır üzerinden Süveyş kanalı yoluyla Hindistan'a hareket etmiş,⁸ 11 Ağustos 1877'de Bombay limanında kendilerini bekleyen Müslümanlar tarafından büyük tezahüratlarla karşılanmıştı.⁹ Buradan Peşaver üzerinden Afganistan'a gitmek üzere yola

⁴ Serdar Abdülkerim Paşa, Ahmed Muhtar Paşa ve Ali Rıza Paşa gibi cephelerde Sırlara, Karadağlılara ve Ruslara karşı savaşmış olan komutanlar böyle bir savaşın felaketle sonuçlanacağını saraya bildirmişlerdi. Bkz. E. Z. Karal, a.g.e.VIII, s.42.

⁵ E.Z. Karal, a.g.e., s.41 vd.

⁶ C. Eraslan, *II. Abdülhamid ve İslâm Birliği*, İstanbul 1992, s. 117.

⁷ Şirvanîzade Ahmed Hulûsi Efendi'nin Afganistan elçiliğine dair bkz. *BOA, İ.H.R..276/16873 (13 Rebiü'l-ahir 1295)*.

⁸ S. T. Wasti, "The 1877 Ottoman Mission to Afghanistan", *Middle Eastern Studies*, XXX/4, (October 1994), s. 957.

⁹ Şirvanlı Ahmed Hamdi Efendi, *Seyahatname; Hindistan, Svat ve Afganistan*, (Yay. Haz. F.R. Hürmen), İstanbul 1995, s.14 vd; Şirvanîzade Ahmed Hulûsi Efendi'nin Bombay'a ulaştığı ve burada ahalinin Halife'ye ve elçilik heyetine göstermiş oldukları tazim ve dualarla

çıkan elçilik heyeti, Ağustos ayının sonlarında Celalabad'a ulaştı.¹⁰ Burada bir müddet bekletilen heyet, gerekli tahkikatlardan sonra Kâbil'e hareket etti. 8 Eylül 1877 tarihinde Kâbil'e ulaşan Osmanlı elçilik heyeti, on beş gün bekletildikten sonra Emir Şir Ali Han tarafından huzura kabul edildi.¹¹

Osmanlı elçilik heyetinde yer alan Sır-kâtibi Ahmed Bahaî Efendi tarafından tutulan rapora göre Emir Şir Ali Han, Osmanlı elçilik heyetini büyük bir hoşnutluk ve iltifatla karşılamıştı.¹² Şirvanîzade Ahmed Hulûsi Efendi, kabul töreninde İslâm'ın halifesi Sultan II. Abdülhamid Han'ın başta name-i hümayunu¹³ olmak üzere gönderdiği nişan ve hediyeleri takdim ettikten sonra elçilik heyetinin geliş amacını şu şekilde ifade etmişti:

“Padişahımız efendimiz halife olmak sıfatıyla bütün Müslümanların sığınacağı ve başı olarak İslâm devletleri arasında bir yardımlaşma ve birlik kurmak amacındadır. İslâm dininin düşmanı olan Rusya, şimdiye kadar Müslümanlara zulüm etmiş, şimdi de Afganistan sınırlarına ulaşmıştır. Dolayısıyla hedefi Afganistan'dır. Afganistan'ın menfaati gereğince Osmanlı Devleti'nin dost ve müttefiki olan İngiltere devleti ile eskiden olduğu gibi dostça münasebetlerde bulunması arzu edilmektedir. Rusya'nın Osmanlı Devleti ile halen harpte bulunduğu şu sırada bu taraflarda kuvveti az olduğundan bunu fırsat bilerek Afganistan kuvvetlerinin hemen Buhara ve Hive'nin kurtarılması için harekete geçmesi halinde buna Buhara halkı ve Türkmen kabileleri de yardımda bulunacaktır.”¹⁴

ilgili gönderilen rapor ile ilgili bkz. *BOA, İ.D.H..1295/101791*; Ayrıca İngilizlerin Bombay'da Osmanlı elçilik heyetine gösterilen büyük ilgiden rahatsız oldukları konusunda İstanbul'a gönderilen telgraf için bkz. *BOA, Y. A..HUS. 159/14*.

¹⁰ Faiz Ahmed, “Istanbul and Kabul in Courtly Contact: The Question of Exchange between the Ottoman Empire and Afghanistan in the Late Nineteenth Century”, *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies, XLV (2015)*, s.274.

¹¹ Ahmed Bahaî Efendi'nin raporuna göre bu süre zarfında elçilik heyeti, halk ile görüştürülmeyip, haklarında tafsilatlı bir şekilde tahkikat yapılmıştı. Bkz. M.C. Baysun, “Şirvanîzade Ahmed Hulûsi Efendi'nin Afganistan Elçiliğine Aid Vesikalar”, *Tarih Dergisi, (1953), IV/7*, s.153; Faiz Ahmed, a.g.m., s.276.

¹² M.C. Baysun, a.g.m., s.153 vd.

¹³ Sultan II. Abdülhamid Han'ın Name-i Hümayun'u ile ilgili bkz. *BOA, H.S.D..C.B. nu: 4/38*. Ayrıca bkz. M. C. Baysun, a.g.m., s.157 vd.

¹⁴ M.C. Baysun, a.g.m., s.153 vd.

Aynı rapora göre; İslâm halifesinin kendisine “*ittifak ve ittihad-ı İslâm*” adına sefir göndermesinden oldukça memnuniyet duyduğunu söyleyen Emir Şir Ali Han, Afganistan ahalisinin hemen tamamının Sünnî mezhebinden olduğunu, bu yüzden Devlet-i Alîyye'nin duacısı ve kendi hükümetinin dahi Devlet-i Alîyye'nin bir parça müstemlekesi sayılacağını söylemişti. Ancak İngilizlerle dostluk bahsinde Osmanlı Devleti ile aynı fikirde olmadığını, İngiltere devletinin büyük bir hilekâr olduğunu,¹⁵ daima suret-i haktan görünüp kendilerini mahvetmek derecesine kadar gittiğini, hatta bu defa Kandahar hududuna on saat mesafedeki Afganistan toprağı olan Kuvat (Kuetta)'ı işgal ettiğini belirtmişti. Rusya'nın dahi maksadının Hindistan'a inmek olduğunu ve bu hususta Hokand ve Buhara Emirliklerini işgal ettiğini, kendisinin Buhara Emirliği'nin başına gelenleri önceden görüp bu hususta Buhara Emiri'ne dostane ihtarda bulunduğunu ve ittifak için çok gayret sarf ettiğini eklemişti. Dolayısıyla Afganistan'ın Rusya ve İngiltere gibi iki hilekâr arasında kaldığını, Buhara ahalisinin de tamamen mürde-dil olduğunu, öyle dışarıdan alacakları destekle uyanamayacaklarını vurgulamıştı.¹⁶

Ahmed Hulusî Efendi, Şir Ali Han'ın bu menfi cevabı üzerine Afganistan ile İngiltere arasında eski münasebetlerin devamı için şayet bir Afgan elçisini İstanbul'a gönderirlerse orada Bâb-ı 'alî hükümeti olarak üzerlerine düşecek vazifeyi yapacaklarını söylemişti. Şir Ali Han ise cevaben bir sefir gönderilmesi halinde İngilizlerin bunu fırsat bilip işi sürüncemede bırakacağını, o yüzden böyle bir işe girişmeyeceğini bildirmişti. Ancak Osmanlı Devleti'nin sefir göndermesi lütfuna karşılık olarak bir sefir gönderebileceğini beyan etmiş, ayrıca şayet Osmanlı Devleti müttefiki bulunan İngiltere'yi Afgan mülkü olan Kuetta'dan çekilmeye ikna ederse o zaman İngilizlerle aralarında bir mesele kalmayacağını da ilave etmişti.¹⁷

Görüldüğü üzere elçilik heyetinin Emir Şir Ali Han'dan doğrudan iki talebi olmuştu. Bunlardan ilki “himaye-i cem'iyet-i islâmiyye” adına din-i mübinin ve İslâm'ın en büyük düşmanı bulunan Rusların Türkistan taraflarında ehl-i imana karşı giriştikleri gaddarca muameleyi engellemek

¹⁵ 19 Şevval 1294/27 Ekim 1877 tarihinde Elçilik heyeti tarafından Bâb-ı 'alî'ye çekilmiş olan telgrafta; Emir Şir Ali Han'ın kendilerine ayrı ayrı hoş geldiniz dediği, Hadimü'l-harameyn olan Padişah hazretleri tarafından iletilen iltifata memnun olduğu bildirildikten sonra, Avrupa devletlerinin hilekârlıklarından bahsedildiği sırada “*tilki İngiltereli ne yoldadır*” diyerek İngiltere'ye tavır olduğu bildirilmiştir. Bkz. M.C. Baysun, a.g.m., 156 vd.

¹⁶ M.C. Baysun, a.g.m., s.154 vd.

¹⁷ M.C. Baysun, a.g.m., s.155 vd; L. Dames, “Efganistan”, *İ.A.IV*, s.165.

üzere Afgan hükümetiyle bir ittifak zemini bulmaktı. İkincisi ise Rusya tehdidini öne sürerek bir süreden beri soğuyan İngiliz-Afgan ilişkilerini yeniden canlandırmak için arabuluculuk yapmaktı.¹⁸

Şir Ali Han'ın "ittihad-ı İslâm" gayesi ve iddiasıyla gelen Osmanlı elçilik heyetine verdiği cevaplarda öncelikle kendisinin İslâm'ın halifesi olan Osmanlı Sultanı'nın hizmetkârı olduğunu, ülkesinin de Osmanlı Devleti'ne tâbi olduğunu açıkça ifade etmiştir. Ancak Rusya'ya karşı herhangi bir savaşın içerisine giremeyeceklerini, Afganistan'ın jeopolitik konumu sebebiyle içinde bulunduğu nazik durumdan dolayı reddetmiştir. Öte yandan Osmanlı Devleti'nin kendisine İngiltere ile dostluk kurmasını tavsiye etmesini de İngilizlerin bölgedeki siyasetini en iyi bilenlerden biri olduğunu vurgulayarak geri çevirmiştir.¹⁹

Ahmed Bahaî Efendi'nin raporundan da anlaşılacağı üzere Şirvanîzade Ahmed Hulûsi Efendi riyasetindeki Osmanlı elçilik heyetinin Afgan Emiri Şir Ali Han nezdindeki teşebbüsü istenilen sonucu ortaya çıkarmamış, aksine başarısız sayılabilecek bir girişim olarak tarihteki yerini almıştır.²⁰ Sultan II. Abdülhamid devri Pan-İslamizm siyasetinin ilk teşebbüslerinden sayılan bu elçilik heyetinin faaliyetinin başarısız olmasında iki önemli sebep öne çıkmaktadır.

Birincisi Bâb-ı 'alî hükümetinin XIX. yüzyılın başlarından itibaren Türkistan, Afganistan ve Hindistan'da neler yaşandığı, hangi dengelerin olduğuna dair çok da bilgi sahibi olmadığı açıkça görülmektedir. Afgan Emiri'ni Rusya'ya karşı savaşmaya, İngiltere ile de dost ve müttefik olmaya davet eden Osmanlı hükümetinin bölgede yaşanan hadiselerden oldukça uzak olduğu, herhangi bir istihbarat faaliyetinin olmadığı, bölge hükümetleriyle doğrudan ya da dolaylı olarak temas etmediği anlaşılmaktadır. Ayrıca Bâb-ı 'alî hükümeti, kendilerinin uzunca bir zamandır Avrupalı devletler nezdinde uygulamakta olduğu muvazene/denge politikasına karşılık, Afganistan gibi temas ettiği ülkelerin de bir denge politikasının olabileceğini düşünmemiştir. Oysa Afganistan, XIX. yüzyılın başında beri İngiltere ve Rusya arasında tampon devlet statüsüne alınmış, Afganistan'da iktidarda olan Emirler, bu

¹⁸ M. Saray, *Afganistan ve Türkler*, İstanbul 1997, s.107.

¹⁹ A. Özcan, "II. Abdülhamid Döneminde Afganistan İle İlişkiler ve İngiltere", *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, (Yay.Haz. A. Ahmetbeyoğlu), İstanbul 2002, s.92 vd.

²⁰ A. Özcan, *Pan-İslamizm; Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere*, İstanbul 1992, s.115 vd.

bilinçle devrin her iki emperyalist devletinin de gazabını çekmemeye, bir taraftan sıkıştırıldığında diğeriyle diplomatik münasebetleri canlı tutmaya özen göstermek durumunda kalmışlardır.

İkincisi ise bir elçilik heyetinin Afganistan'a gönderilmesi konusunda Bâb-ı 'alî hükümetini bu yola sevk eden iradenin arkasında İngilizlerin olduğuna dair güçlü emarelerin olmasıdır. Bir süreden beri kötü giden İngiliz-Afgan ilişkilerini düzeltmek için Osmanlı Devleti'nin nüfuzundan istifade etmek isteyen İngiltere'nin İstanbul'daki elçisi Layard, bu fikrin kendisine ait olduğunu bildirmiştir.²¹ Öte yandan Sultan II. Abdülhamid'in, bir elçilik heyetinin Kâbil'e gönderilmesi hususunda İngilizlerin bir itirazının olup olmadığını resmen Layard'dan sorduğu da bilinmektedir.²² Buradan da Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid'in ve Osmanlı hükümetinin XIX. yüzyılın başından beri devam eden İngiliz-Afgan ilişkilerinden çok da haberdar olmadığı anlaşılmaktadır.²³ Oysa elçilik heyetinin gönderilmesi fikri canlandırıldığı andan itibaren İngilizlerin İstanbul'daki elçisi Layard ile Hindistan genel valisi Lytton arasında yapılan yazışmalardan anlaşılacağı üzere İngilizler, Afganistan ile bozulan ilişkilerini tamir etmek için halifelik gibi dinî bir müesseseyi kullanmaktan çekinmemişlerdi.²⁴

Ancak görülen odur ki Şir Ali Han hükümeti, gelen elçilik heyetinin İngilizlerle ilişki içerisinde olduğunun farkındadır. Çünkü Hindistan'da İngiliz hükümetinden habersiz veya onların desteğini almadan bir elçilik heyeti değil, bir şahsın bile kolayca Afganistan sınıırına ulaşması pek mümkün değildir. Oysa Osmanlı elçilik heyeti Bombay'a ayak bastığı andan itibaren İngilizlerin

²¹ Layard, Lytton'a yazmış olduğu mektubunda; "Türk hükümeti Rusya'ya karşı ve İslâm'ı savunmak için bir çeşit Müslüman işbirliği ya da devletler birliği kurmaya çalışıyor. Orta Asya'ya bu amaçla temsilciler göndermek için heveslidir. Sultan (II. Abdülhamid) bu konu ile bizzat kendisi ilgilenmekte ve bu konu ile alakalı benimle konuştu. Telgraf ile ne konudan bahsedildiğini öğrendiniz. Sultan Rusya'nın sonunda Afganistan'a yerleşeceğini ve Orta Asya'daki durumun daha da ümitsiz olacağından İngiltere ile Afganistan arasında samimi bir dostluk kurulmasına yardımcı olma konusunda oldukça istekli olduğunu dile getirmektedir. Sultan bunu öyle derinden hissetmektedir ki Şeyhü'l-İslâm'dan İngiltere karşıtı ve Rusya lehine yardım edenleri dinden çıkmış olarak ilan etmesi için fetva vermesini istemektedir. Sultan'a halife olarak halen etkili olduğu Müslüman devletler ve Orta Asya'daki Müslüman nüfuslar konusunda her istediğimizi yapabileceğimizi düşünmekteyim." diyerek Abdülhamid üzerinde etkili olduğunu vurgulamaktadır. Bkz. D. E. Lee, a.g.m., s.341.

²² A. Özcan, a.g.e., s.116.

²³ M. Saray, a.g.e., s.106.

²⁴ Bu yazışmalar için bkz. A. Özcan, a.g.e., s.116 vd.

görevlendirdiği subay ve tercümanların yardımlarıyla Afganistan sınırına kadar kolaylıkla ulaşmıştı.²⁵ O sebeple Celalabad'a ulaşan elçilik heyetiyle ilgili Afgan yöneticilerde pek çok soru oluşmuştu. Elçilik heyeti Hindistan sınırını terk ettiği andan itibaren pek çok noktada sorgulanmış, bu hususta istihbarat toplanmış, heyetteki bazı şahısların Afganistan sınırından geçmesine izin verilmemiş ve en nihayetinde Kâbil'e ulaşan heyet, Kâbil ahalisinden izole edilmiş bir şekilde on beş gün bekletildikten sonra Emir tarafından huzura kabul edilmişti.²⁶

Elçilik heyetinin Kâbil'de kimse ile görüştürülmeden on beş gün bekletilmesi ve bu sırada hükümet ile halkın bir İngiliz desisesidir diyerek kuşkuvarını dile getirmesi, Afganların İngilizlere ve onlarla ittifak edenlere bakış açısını ortaya koymaktadır.²⁷ 1838-1842 yılları arasında yaşanan İngiliz işgali sebebiyle -ki bu dönemde yüz binden fazla evladını yitirmiş ve ülkesi harbeye dönmüş bir toplumun hatıralarının halen diri olduğu Afganistan'da bu tepkilerin olması gayet tabiidir.²⁸ Ayrıca 1855 ve 1857 yıllarında Afganistan ile İngiliz hükümeti arasında imzalanan dostluk antlaşmaları ile de önemli miktardaki toprağını İngilizlere terk etmiş ve deniz ile ilişkisi kesilerek dağlık ve çöllük bir alana hapsedilmiş Afganistan hükümetinin İngilizlerden gelen dostluk eline pek fazla itimat etmemesi rahatlıkla anlaşılabilir bir konudur. Üstelik çok yakın bir tarihte 1876 yılında İngilizlerin Kandahar'a giden yol üzerinde önemli bir Afgan şehri olan Kuetta'yı işgal etmiş olması, Şir Ali Han'ın ve Afgan ahalisinin onlara olan güvenini tamamen ortadan kaldırmıştır.²⁹

Osmanlı heyetinin eli boş bir şekilde Kâbil'den ayrılmasından hemen sonra yaşanan olaylar, Şir Ali Han'ın temkinli davranmasının sebeplerini ortaya koymaktadır. Çünkü bu olaydan sonra Rusya derhal harekete geçerek General Stolietoff başkanlığındaki bir elçilik heyetini Kâbil'e göndermiş ve Şir Ali Han ile işbirliği yapmayı teklif etmiştir. Bu haber Hindistan'daki İngiliz yönetiminde infial uyandırmış, Lord Lytton, Afganistan'ın Rusya'nın nüfuzu altına gireceği endişesiyle derhal bir elçilik heyetini Kâbil'e göndermek

²⁵ Şirvanlı Ahmed Hamdi Efendi, a.g.e., s.137

²⁶ M.C. Baysun, a.g.m., s.152 vd.

²⁷ Y.H. Bayur, Hindistan Tarihi III, Ankara 1987, s.441.

²⁸ Bu savaşın sonuçları ile ilgili bkz. O. Yazıcı, "Birinci İngiliz-Afgan Savaşı ve Sonuçları", *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, (Yay. Haz. A. Ahmetbeyoğlu), İstanbul 2002, s.80-82.

²⁹ Şir Ali Han ile İngiliz hükümeti arasındaki problemler ile ilgili geniş bilgi için bkz. O. Yazıcı, *Modern Afganistan'ın Kuruluşu 1834-1922*, Malatya 2011, s.79 vd.

istediğini Şir Ali Han'a bildirmiş, ancak müspet bir cevap alamamıştır. Bu olay üzerine İngiliz hükümeti yürürlüğe koydukları "*İleri Politika (Forward Policy)*" gereği harekete geçerek Afganistan'ı bir kez daha işgal etmiştir.³⁰ Osmanlı elçilik heyetinin İstanbul'a dönüşünden çok kısa bir süre sonra gerçekleşen ikinci İngiliz işgali, Şir Ali Han ve Afgan halkının İngilizlere olan itimatsızlığını haklı çıkarmıştır.

Kâbil'i ziyaret eden Osmanlı elçilik heyeti ile ilgili bütün bilinenler Osmanlı arşivinde yer alan belgeler ile Ahmed Bahaî Efendi'nin raporunda yer alan bilgilerdir. Afgan kaynaklarında ise Osmanlı elçilik heyetinin Kâbil ziyareti ve burada uyandırdığı tesir hakkındaki bilgiler oldukça sınırlıdır. Afganistan Millî Arşivi Amanullah Han zamanında kurulduğu için Afgan Devleti'nin eski kayıtları muntazam bir şekilde tutulmamış, olanlar ise tasnif edilememiştir. Dolayısıyla tam anlamıyla bir arşiv kataloğunun mevcut olmaması resmî açıdan elçilik heyetiyle ilgili bilgi edinmeyi imkânsız hale getirmektedir. Ancak Afganistan Millî Arşivi'nde yer alan el yazması eserler ve dönemin önemli olayları ile ilgili belgelerin tutulduğu iki defter tarafımızdan taranmış olup Osmanlı elçilik heyetiyle ilgili bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Osmanlı elçilik heyetinin Afganistan'a geldiği dönemde Afganistan'da süreli yayın olarak sadece *Şemsü'n-nahâr-ı Kâbil* adlı bir gazete yayımlanmaktaydı.³¹ Ancak 1873 tarihine ait ilk üç nüshası hariç bu gazetenin koleksiyonuna ulaşmak da mümkün olmamıştır. O sebeple Osmanlı elçilik heyetiyle ilgili kamuoyunun tepkilerini öğrenemiyoruz.³²

³⁰ İngiltere'de 1876 yılında kurulan Disraeli hükümetinin ilk icraatlarından birisi de Hindistan işlerinde politika değişikliğine gitmek olmuştu. Forward Policy denilen belge ile Lord Lytton Hindistan valiliğine tayin edilmiş ve bu tarihten itibaren İngilizler bölgede daha tehditkâr bir yönetimi benimsemişlerdi. Bkz. J.C. Griffiths, *Afghanistan*, New York 1967, s. 22 vd.

³¹ Afganistan'ın ilk süreli gazetesi olan *Şemsü'n-nahâr (Öğlen Güneşi)* 1867 yılında Emir Muhammed Azam Han'ın kısa süren iktidarı döneminde Cemaleddin Afgani'nin girişimleriyle yayın hayatına başlamış, ancak ülkedeki iç savaş sebebiyle yayına son verilmişti. Şir Ali Han'ın ikinci hâkimiyeti döneminde 1873 yılında yayın hayatına *Şemsü'n-nahâr-ı Kâbil* adıyla devam eden gazete önce haftalık sonra da günlük olarak 1877 yılına kadar yayın hayatını sürdürmüştü, İngilizlerin Afganistan'ı ikinci kez işgaliyle de kapatılmıştır. Bkz. Sarfraz Khan, Noor ul Amin, "The Contribution of Indian Muslims in Developing Print Media and Spreading Enlightenment in Afghanistan (1870-1930)", *Central Asia 75 (Winter 2014)*, s.107-129.

³² *Şemsü'n-nahâr-ı Kâbil* gazetesinin 7 Zilhicce 1290, 15 Zilhicce 1290 ve 15 Şevval 1290 tarihli nüshaları dışındaki sayılarına ulaşmak mümkün olmamıştır.

Dönemin Afgan kaynaklarında ise Osmanlı elçilik heyetiyle ilgili oldukça sınırlı bilgi verilmiştir. Bu konuda en geniş bilgiye dönemin önemli kaynaklardan biri olan Molla Feyz Muhammed Han Hazara'nın kronik eseri *Siracü't-tevarih*'te rastlıyoruz. Hicri 1294 olaylarını nakleden Feyz Muhammed Han, elçilik heyetinin Şir Ali Han'ı ziyaretiyle ilgili şu bilgileri vermektedir:

*“Bu sırada İngiliz devletinin tahrikiyle Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'den Sultan-ı muazzam Abdülhamid Han tarafından gönderilen bir elçilik heyeti, nâme ve hediyelerle Kâbil'e ulaşmıştır. Büyük şeref ile karşılanan heyet, Afganistan ve İngiliz devletlerinin işbirliği ve dostluğunu tavsiye etmiş, Rus devletinin Afganistan devletine olan zararlarını ve kusurlarını birer birer saymıştır. Britanya devletinin dostluğundan yüz çevrilmemesini, Rus devletinin düşmanca aldatmalarına ise izin verilmemesini istemiştir. Daha sonra Konstantiniye'ye dönmesine izin verilmiştir.”*³³

Görüldüğü üzere elçilik heyetinin ziyaretini oldukça kısa bir şekilde veren Feyz Muhammed Han, ziyaretin amacını Afgan hükümetinin İngiltere'nin dostluğuna önem vermesini, Rusya'dan ise uzak durmasını telkin ettiğini söylemektedir.

Yukarıdaki bilgi dışında Afganistan tarihiyle ilgili telif eserlerde Osmanlı elçilik heyeti hakkındaki bilgiler neredeyse yok denecek kadar azdır. Bu konuda sadece Mir Gulam Muhammed Gubar, *Afganistan der Mesir-i Tarih* adlı eserinde Osmanlı elçilik heyetinin gelişi ve faaliyetleri hakkında çok kısa bir bilgi vermektedir. Gubar'ın; *“1877 yılında İngilizlerin siyasî müdahaleleri sebebiyle Afganistan ve İngiliz hükümetleri arasında soğukluk mevcuttu. Bu sırada Osmanlı Devleti'nden bir elçi, Kâbil'e gelerek Emir Şir Ali Han'ın İngiliz devletine müspet cevap vermesi ve Rusya devleti ile siyasî irtibatını kesmesi konusunda teklifte bulundu”*³⁴ şeklinde verdiği bilgi, bu ziyaretin Afgan kamuoyunda pek de memnuniyetle karşılanmadığı şeklinde yorumlanabilir.

Dönemin önemli kaynaklarından olan ve Mirza Yakub Ali Hafî tarafından kaleme alınan *Padişahan-ı Müte'âhir-i Afganistan* adlı eserde Şir Ali Han dönemi olaylarına oldukça hacimli bir bölüm ayrılırken, Osmanlı elçilik

³³ Molla Feyz Muhammed Kâtib Hazara, *Siracü't-tevârih II*, Tahran 1372, s.203.

³⁴ Gulam Muhammed Gubar, *Afganistan: Der Mesir-i Tarih*, Tahran 1374, s. 603 vd.

heyetinin gelişiyile ilgili hiçbir bilgi verilmemiştir.³⁵ Yine Seyyid Kasım Riştiya tarafından kaleme alınan XIX. yüzyılda Afganistan adlı eserde Şir Ali Han dönemi uzun uzadıya anlatılırken Osmanlı-Rus savaşı ve Berlin Konferansı ile ilgili olaylara da yer verildiği halde Osmanlı elçilik heyetinin Kâbil'i ziyareti hakkında herhangi bir bilgi verilmemektedir.³⁶ Aynı şekilde Afganistan'ın son beş yüz yılı ile ilgili önemli bir telif eser hazırlayan Mir Muhammed Sadık Ferheng, Afganistan ve Emperyalizm başlığı altında incelemiş olduğu "*Şark Meselesi ve Afganistan'daki Tesirleri*" konusunu anlatırken, Osmanlı-Rus savaşı ve Berlin konferansına atıfta bulunmuş olmakla birlikte Osmanlı elçilik heyetinin Kâbil'i ziyaretinden hiç bahsetmemektedir.³⁷ Ayrıca diğer pek çok tetkik eserde de bu konuya yer ayrılmamış ya da görmezlikten gelinmiştir.

Sonuç olarak Şirvanîzade Ahmed Hulusî Efendi başkanlığındaki Osmanlı elçilik heyeti, Osmanlı Devleti'nin Rusya ile giriştiği savaşta rahat bir nefes alabilmek için Afganistan'ı Buhara ve Hive Hanlıklarına yardım bahanesiyle güneyden bir cephe açmaya ikna etmek ve Afganistan hükümetini İngilizlerle işbirliğine davet etme gayesiyle Kâbil'e gönderilmiştir. Ancak İslâm halifesi tarafından gönderilmiş olan Osmanlı elçilik heyeti, Afganistan sınırından girdiği andan itibaren geniş tahkikata tâbi tutulmuş, Kâbil'de huzura alınmadan evvel on beş gün bekletilerek adeta hapsedilmiş ve kabul merasiminden sonra talepleri diplomatik bir dil ile reddedilerek İstanbul'a dönmesine izin verilmiştir. İngilizlere karşı büyük bir tepkinin bulunduğu Afganistan'da gerek resmî kayıtlarda gerekse dönemin tarih kaynaklarında bu elçilik heyetinin varlığı ve faaliyetlerine yeterli ilgi gösterilmediği açıktır. Bunun da en büyük sebebi Afganistan hükümetinden İngiltere lehine bir siyaset takip etmesinin istenmesidir. Sultan II. Abdülhamid Han'ın henüz saltanatının ilk yılında Bâb-ı 'alî hükümetinin, Afganistan özelinde giriştiği bu teşebbüsünde kendi ülkesinin denge siyasetini önemseydiği, ancak karşı tarafın da bir denge siyasetinin olabileceğini pek düşünmediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu ziyaretten hemen sonra gerçekleşen İkinci İngiliz işgali ve yarattığı travma, Afgan kamuoyunda Osmanlı elçilik heyetinin varlığının yok sayılmasına sebep olmuştur.

³⁵ Mirza Yakub Ali Hafî, *Padişahan-ı Müte'âhir-i Afganistan*, Tahran 1334.

³⁶ Seyyid Kasım Riştiya, *Afganistan der Karn-ı Nozdehum*, Kâbil 1389.

³⁷ Mir Muhammed Sadık Ferheng, *Afganistan der peñç karn-ı ahir I*, Meşhed 1371, s.342.

Kaynakça

- Ahmed, F., "Istanbul and Kabul in Courtly Contact: The Question of Exchange between the Ottoman Empire and Afghanistan in the Late Nineteenth Century", *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, XLV (2015), s.265-296.
- Baysun, M.C., "Şirvanizade Ahmed Hulûsi Efendi'nin Efganistan Elçiliğine Aid Vesikalar", *Tarih Dergisi*, (1953), IV/7, s.147-158.
- Bayur, Y.H., *Hindistan Tarihi III*, Ankara 1987.
- BOA, H.S.D..C.B. 4/38.*
- BOA, İ.D.H..1295/101791.*
- BOA, İ.H.R..276/16873 (13 Rebiü'l-ahir 1295).*
- BOA, Y. A..HUS. 159/14.*
- Dames, L., "Efganistan", *İ.A.IV*, s.133-168.
- Eraslan, C., *II. Abdülhamid ve İslâm Birliği*, İstanbul 1992.
- Ferheng, M. Sadık, *Afganistan der penç karn-ı ahir I*, Meşhed 1371.
- Griffiths, J.C., *Afghanistan*, New York 1967.
- Gubar, G. Muhammed, *Afganistan: Der Mesir-i Tarih*, Tahran 1374
- Karal, E.Z., *Osmanlı Tarihi VIII*, Ankara 1988.
- Khan, S. - Noor ul Amin, "The Contribution of Indian Muslims in Developing Print Media and Spreading Enlightenment in Afghanistan (1870-1930)", *Central Asia*, 75 (Winter 2014), s.107-129.
- Lee, D.E., "A Turkish Mission to Afghanistan 1877", *The Journal of Modern History XIII/3*, (1941), s.335-356.
- Mirza Yakub Ali Hafî, *Padşahan-ı Müte'âhîr-i Afganistan*, Tahran 1390.
- Molla Feyz Muhammed Kâtib Hazara, *Siracü't-tevârih II*, Tahran 1372.
- Özcan, A., "II. Abdülhamid Döneminde Afganistan İle İlişkiler ve İngiltere", *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, (Yay.Haz. A. Ahmetbeyoğlu), İstanbul 2002, s.83-102.

Özcan, A., *Pan-İslamizm; Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere*, İstanbul 1992.

Riştîya, Seyyid Kasım, *Afganistan der Karn-ı Nozdeh*, Kâbil 1389.

Saray, M., *Afganistan ve Türkler*, İstanbul 1997.

Şirvanlı Ahmed Hamdi Efendi, *Seyahatname; Hindistan, Svat ve Afganistan*, (Yay. Haz. F.R. Hürmen), İstanbul 1995.

Wasti, S. T., "The 1877 Ottoman Mission to Afghanistan", *Middle Eastern Studies*, XXX/4, (October 1994), s. 956-962.

Yazıcı, O., "Birinci İngiliz-Afgan Savaşı ve Sonuçları", *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, (Yay. Haz. A. Ahmetbeyoğlu), İstanbul 2002, s.51-82.

Yazıcı, O., *Modern Afganistan'ın Kuruluşu 1834-1922*, Malatya 2011.